

Дикий

Самодержавство

СЕ
10
РАЇНСЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

ДИКИЙ 49

Самодержавство й народоуправство

З російського переклав С. А—енко

складаю
він са
суддя
Сам
закон
се

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Друк і наклад партійної друкарні
1915

УСР

X02

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 1618

~~10488~~

I.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ДЕРЖАВА САМОДЕРЖАВНА, ПОЛІЦЕЙСЬКА.

»Держава — се я!« сказав колись самодержавний французський король, Людовик XIV.

І те саме говорили й говорять про себе самодержавні володарі — королі, царі, цісарі, султани та богдыхани — різних країв і народів.

Що воно таке, в самій річі, необмежений володар або монарх?

Се чоловік, який, невідомо чому, має право розпоряджати ся долею — себто бажаннями, справами, життям і смертю — мільйонів людей. Тай ще як розпоряджати ся! Без обмеження, не складаючи перед ніким звіту зі своїх вчинків, бо він сам для себе — і закон, і власть, і суддя.

Самодержавний монарх стоїть понад законом, бо-ж він сам видає закони: закон — се його особиста воля, його забаганка, нераз нерозумна, злочинна забаганка.

Самодержавний монарх не підлягає ніякій власті, бо-ж він сам являється зверхньою властю держави; всі інші власті походять

від самодержавця, всі послушні його приказам, всі вповняють його необмежену волю.

Самодержавний монарх не поносить ніякої відповідальності за свої поступки, не підлягає ніякому судови, бо-ж він сам вважаєть ся за найвисшого суддю свого краю: судейські приписи — плід його власної волі, а судді — його покірні слуги.

Чи справедливий такий устрій?

В кожній державі існують троякого рода справи й потреби: треба, по перше, укладати закони; по друге, треба згідно з отсими законами заводити господарські та суспільні порядки; по третє, треба потягати до відвічальности, судити тих, що ухиляють ся від вповнювання законів або допускають ся якого безправства. Ось чому й сама власть в державі мусить бути троякого рода: власть законодатна, власть виконуюча і власть судейська.

Коли представник виконуючої власти, се зн. правительство дістає право видавати закони, то чи можна заручити, що воно не придумає таких законів, які дозволять йому переслідувати, угнітати і навіть мучити підданих «на законній основі»? Розумієть ся, не можна. А коли правитель являєть ся одночасно ще й суддею, то се віддає в його руки цілковиту власть над життям і смертю підсудних: що захоче, те й зробить, як йому стрілить до голови, так і розправить ся з ними.

В державі, яка побудована на справедливих основах, власть законодатна відділена від власти виконуючої і від власти судейської: кожна з них

має свої права й свої обов'язки як у відношенню до горожан, так і у відношенню поміж собою. А в самодержавній державі всі три влади — і законодавча, і виконуюча, і судейська — знаходяться в тих самих руках. І тому то держить ся тут усе на самоволі властей і на безправности горожан.

Одначе се ще не ціла біда. Є ще й друга тай то, чого доброго, ще гірша.

Насуваєть ся питання: чи може самодержавний монарх один, без помочі других, і видавати закони, і правити державою, і відбувати суди над підданими? Розумієть ся, що не може: така робота не під силу одній людині навіть тоді, коли вона, як кажесть ся, поїла всі розуми — для виконання її треба бути всевидючим, всезнаючим і всюди присутним!

От чому самодержавний цар має багато помічників, яким він і передає частину своєї власти: кажучи: »виконуйте волю мою!« Сі помічники називають ся міністрами, державними радниками, сенаторами, губернаторами і т. д. Але й їм потрібні, своїм порядком, помічники — виконавці їх волі, їх заряджень і приказів. Таким робом повстає ціля армія підчинених один другому чиновників, які й завідують всіми справами держави: »царські слуги«, чиновники, в самій річї і закони укладають, і державою правлять, і суди відбuvають. Роблять вони се, розумієть ся, за згодою, одобреннем і благословеннем самого монарха. Одначе йому хіба нічого иншого й не остаєть ся, як згоджувати ся на предложення

учених правників, одобряти поступки правлячої влади, затверджувати судейські рішення. Стоячи здалека від населення та його потреб, не маючи ні сил, ні можності все бачити, все знати і за всім стежити, самодержавний монарх — хай він собі буде навіть наймудрійший і найсправедливіший зпоміж людей — мусить, хоч-не-хоч, прислухувати ся до »звітів« своїх слуг та скріпляти словом або підписом зарядження своїх численних помічників.

І що-ж з отсього виходить? А виходить щось по суті своїй безлузкого: »всемогучий самодержець« здебільшого являєть ся тільки забавкою в руках всесильного чиновництва!

Кожен чиновник — від міністра аж до поліція включно — ділає на своїй посаді всевладно, як необмежений в своїх правах царик. Власть великого самодержця, того самого, що стоїть на чолі цілої держави, знаходиться понад законом. Понад законом ставлять теж свою власть і всі маленькі, губерніяльні, уїздні та участочні »самодержці«. Перед їх волею мусять корити ся піддані підвласних їм губерній, уїздів і участків; їх »обовязуючі постанови«, циркулярі й прикази страшнійші від царських маніфестів; за обиду »Его Величества, гаспадіна урядніка« може нераз дістати ся не менше, чим за обиду »Его Величества, Государя Імператора«...

Таким чином замінюєть ся самодержавіє монарха самодержавієм чиновників, що становлять дійсне, властиве правительство; таким чином самодержавна держава переміняєть ся на державу

чиновницьку, »бюрократичну« і поліцейську, в якій і власть і закон знаходять ся в руках чиновництва — по вченому, бюрократії.

Скаже хто: але-ж хіба бюрократія обов'язана поступати згідно з установленими в державі законами; значить ся, вона не має права поступати, як їй прийде до голови — по своїй самоволі, після своєї особистої вподоби.

Одначе чи так воно справді?

По перше. В самодержавнім царстві закони видають, змінюють та зносять чиновники разом з монархом. Зрозуміло, що закони ті укладають ся на такий спосіб, щоби вся користь із них ішла на сторону самих правлячих кругів та їх прибічників. Всякий закон має тут силу тільки до того часу, доки він пожаданий для властей та корисний для тих, кого монарх і бюрократія вважають за своїх приятелів. Як що він одначе через що-небудь не подобається властям, іде в розріз з інтересами богатих і знатних людей, то такий закон безпроволочно зносить ся, а на його місце видається інший, більше корисний для самих законодавців і для їх союзників.

Потім. Ви вже знаєте, що в поліцейській державі дістають чиновники право, на випадок потреби, видавати прикази, циркулярі та обов'язуючі постанови. А що се значить — отсі прикази, циркулярі, та обов'язуючі постанови — Росіянин знає найліпше: адже-ж в Росії нещасний горожанин часто густо просто таки не може духу перевести від приписів начальства, — він аж душить ся, але противити ся не сміє, бо всі

сії зарядження видають ся в імени царя, під заслоною його монаршої волі.

А врешті. В самодержавнім царстві нема майже ніякої спроможности бороти ся з безправством властей при помочі суду. На чиновників доводить ся жаліти ся »по начальству«, се значить перед чиновниками з висшим становищем, а ті вже рішають, чи можна й треба віддати сю скаргу до полагодження на судову дорогу, чи ні. Одначе... відома справа, »рука руку миє«, і тому скарги на самоволю чиновників звичайно ні до чого не доводять: не годить ся мовляв, підривати в суспільности довіре до начальства, не годить ся, щоби піддані думали, буцім-то »виконавці волі монарха« можуть допускати ся безправств, а особливо не годить ся, щоби так думали про високих чиновників — про губернаторів, міністрів і інших достойників.

Таким чином самодержавне царство дає чиновникам — і великим, і малим — повну свободу ділання. І через те являють ся вони всевладними хазяїнами такої держави.

Тут усе нагинаєть ся до користи для пануючих, їх приятелів і союзників; тут і закон і суд — се забаганка і самоволя власти; тут ціле населеннє ділить ся на два нерівні що до числа й що до становища табори. В однім таборі всевладне правительство з самодержавним монархом на чолі, в другім — безправний народ; в однім — законодавці, правителі й судді, в другім — »вірнопіддані«, яких приневолюють підчиннювати ся та карають за непокірність; в однім — все-

владні пастирі, в другім — слухняна людська череда...

II.

ДЕРЖАВА ПРАВОВА, КОНСТИТУЦІЙНА.

»Держава — се цілий нарід, закон — се воля цілого народа. І тому верховна власть в державі належить до цілого народа.«

Так говорять не королі, не царі й не султани; так говорить висша мудрість народів — наука.

Рядом з державами, які основують ся в цілості на самоволі, існують ще держави іншого рода, в яких на першім місці покладені закон і право, а не безправство й протизаконність. Се, як їх називають, держави правові, конституційні.

Пізнійше, на прикладах, узятих з життя, ми познайомимо ся подрібнійше з устроєм і справами правової держави. А тепер скажу в двох словах, що являється в ній найважнішою річю.

В правовій державі законодавцем є сам народ. Отсю свою законодатну діяльність виконує він або безпосередно, віддаючи свій голос або за закон або проти нього, або посередно, за посередництвом своїх вибранців. Вибранці або представники народа творять всі разом одно збірне тіло, яке в різних краях ріжно називається: або парламентом, або палатою послів, або ще як-не-

будь інакше. Загал послів або парлямент і являєть ся власне законодатною властю правової держави. Отсе — перш усього.

Дальше, в правовій державі обовязана власть виконуюча, се значить управа держави (адміністрація, поліція і жандармерія) підчиняти ся законам, які видає парлямент, мусить поступати згідно — і тільки згідно! — з отсими законами. Говорячи інакше, виконуюча власть знаходить ся тут в залежности від власти законодатної та їй підлягає. Закон наділяє міністрів, губернаторів і т. д. — правами; закон не звязує їм рук і ніг, не перешкаджає їм розпоряджувати ся по своєму сумлінню й розумінню в тих справах, які їм поручені; одначе він накладає на них і певні обовязки: кожен циркуляр міністра, кожен приказ губернатора, кожен розпорядок поліцмайстра мусить знаходити ся в цілковитій згідности з тими законами, що їх установив парлямент. А звідси впливає ще одно важне правило, якого правова держава завсїди придержуєть ся: тут законодатна власть, — скажім, парлямент — має право вибирати підходящих для себе міністрів, провірювати їх вчинки, домагати ся від них справоздання з ріжних справ, усувати їх з посади, а навіть судово переслідувати на випадок яких-небудь великих провин.

Врешті, в правовій державі судейська власть відділена строго і від власти виконуючої і від власти законодатної. Суд скликуєть ся і ведеть ся тут на основі тих законів, що їх випрацювали

посли — вибранці народа. Ніяких відступлень від сих законів не допускаєть ся; ніяких надзвичайних, се значить незаконних судів не заводять ся: всі підлягають рівному судови, всіх судять по одним і тим самим законам. Одначе парламенти не вільно вмішувати ся в судові доходження; не сміє пхати свого носа в судейські справи також і виконуюча власть. Судді не підлягають у виконуванню своєї чинности управляючим властям, вони не залежать від міністрів, і губернаторів, бо їм доводить ся часом судити самих міністрів і губернаторів. А який вже се був би суд, коли-би судді бояли ся висказати своє правдиве, безстороннє слово про урядові особи на високих становищах! Про таку боязкість в них не може бути й мови, коли всякі достойники і високі чиновники не мають ніякої власти над суддями.

Таким чином, народнє законодавство, строге відділення властей, підчиненнє виконуючої власти парламентови та незалежність суду — отсе найголовніші основи правової держави...

Заходить питаннє: де, в яких щасливих краях справи уладжені так, як сього вимагають правила правової держави?

Парляменти існують, наприклад, в Німеччині, в Англії, в Швейцарії. Є вони тепер і в Туреччині, і в Перзії. Навіть у нас, в Росії, існує от уже близько девять літ свій парламент, Державна Дума. Що-ж, можна, значить ся, сказати, що все те — се справдешні правові держави?

Про російські справи багато тут говорити не будемо; всім нам прекрасно відомо, яку ваг-тість має наш доморослий парламент, в якому за-сїдає більшість шляхтичів-поміщиків і до якого представники широких верств населення, себ-то селян і робітників, можуть дістати ся завдяки не-звичайно обмеженому виборчому закону тільки в дуже незначнім числі. Державна Дума виявила себе дотепер слухняним і покірним рабом пра-вительства, а завзятим ворогом народа, так, що хоча вона збираєть ся і буцїм-то самостійно ухвалює закони, самодержавіє в Росії, нїде правди діти, процвітає й далі в повнім блеску, а панує не народ, але як і ранїйше, всевладне чиновництво.

Про турецькі та перські справи поки-що годї говорити: вони ще не упорядковані, і що з них вийде — один Аллаг знає.

Ну, а чи можна назвати правдиво-пра-вовою державою, наприклад, Німеччину або Англію, або хочаби навіть Швайцарію? Нї, не можна; найменше вже на таку назву заслугує, наприклад, Німеччина, не ввжаючи на те, що тут закони ухвалюють і видають вибранці населення, загал послів.

І от, аби ми бачили ясно, чого не повинно бути в правдиво-правовій державі, я й скажу декілька слів про державні порядки в Німцїв.

В Німеччині існує парламент; одначе там-же існує й імператор (цїсар) Вільгельм II-ий, який мішаєть ся в усі справи німецького народа. Про Німеччину говорять, що се конституційна або обмежена монархія. Сї слова треба

розуміти так, що тут власть поділена поміж імператора (монарха) і загал народніх вибранців. Імператор вважаєть ся за представника виконуючої власти: він стоїть на чолі всіх урядових осіб, що управляють німецькою державою. Він і іменує і скидає з уряду (усуває з посад) міністрів; вони-ж виступають в імени й по приказу імператора; вони виконують волю Вільгельма, а не вибранців народа. »Ми — міністри Його Величества, а не ваші!« сказав одного разу державний муж Німеччини, Бісмарк, звертаючи ся до послів німецького парляменту. І в його словах була свята правда. В Німеччині народні представники не мають власти над міністрами. Гарні сі міністри, чи нї, ведуть вони свої справи для добра німецького народа, чи на його шкоду — се все одно: народні представники мусять їх зносити, мусять працювати з ними, бо тільки один імператор може усунути міністрів з уряду. А імператор, зі свого боку, тільки й стежить за тим, щоби його »слуги« виповнювали точно те, чого він, імператор, собі бажає, а не те, що парлямент вважає за потрібне. Часто бажання імператора йдуть в розріз з бажаннями парлямента: монарх і його »слуги« тягнуть, як кажуть, сюди, а вибранці народа — туди. Таким чином державне життя стрічає вічно перепони, бо воно зводить ся до безконечних спорів поміж парляментом і »короною«, себ-то поміж законодатною властю і властю виконуючою. В отсїм містить ся одна з найбільших хиб німецького державного устрою.

Є ще й друга, так само велика.

Німецький імператор — се не тільки голова виконуючої влади: він має свою участь і в справі законодавства, він являється частию законодатної влади. А хиба-ж такий порядок не противорічить усе́му тому, що ми вже знаємо про правову державу, в якій вимагається, щоби виконуюча влада була відділена від влади законодатної, щоби перша знаходила ся в залежності від останньої?

Яка там вже »залежність«, коли німецький імператор користується своєю властю через ціле своє життя, має право передати її своєму наслідникови та не обов'язаний ні перед ким відповідати за свої вчинки, хоча-би й дуже шкідливі та ганебні для держави: його влада, як кажеть ся, доживотна, наслідна й невіддільна. Се справді вопіюча нісенітниця! Адже-ж у правовій державі закон не повинен стерпіти того, щоби один чоловік, який може бути негодящий та не розуміти ся на справах управи державою, стояв на чолі влади через ціле своє життя та не поніс належної кари за ту шкоду, яку він спричинив населенню своїми безглуздими розпорядками. А вже цілком, очевидно, не може сей закон допустити, щоби такий чоловік мав іще право передати свою владу своєму синові-наслідникови! Такі порядки можливі тільки в країні, яка не визволила ся ще від обичаїв поліцейської, самодержавної держави!

З усього висше сказаного слідує, що не кожна держава, в якій існує парламент, є державою справді правовою. Найліпшим доказом сього є

Німеччина. Вже одно те, що тут панує імператор, що користується ся доживотною, наслідною та невідвічальною властю, і що міністритут вважають себе за «слуг» монарха, а не народа та його вибранців, — вже се одно показує, як далеко ще стоять державні порядки Німеччини від порядків справдешньої правової держави: власть імператора Вільгельма II. є просто перепоною для правильного хода народнього життя — крикливою, докучливою, часто погубною перепоною. »Конституційна монархія« Німців, се — якийсь байстрюк, зроджений з получения поліцейської держави з державою правовою; се — неспійна злука старої, рабської основи з основою новою, свобідною; се — держава на двох основах, в якій воля »Його Величества« протиставлена волі народа. Справдешня правова держава, се — Народноправство, в якім сам народі є »Його Величеством«.

Але де, в якій країні, воно справді існує? Чи може в Англії? Або, чого доброго, в Швейцарії?

В Англії державні порядки уладжені куди краще, як в Німеччині; а в Швейцарії вони — ще ліпші. Пригляньмо ся ж насамперед Англії.

III.

ДЕРЖАВНІ ПОРЯДКИ АНГЛІЇ.

В Англіїців є поговірка: парлямент не може зробити тільки одного, — а власне перемінити мушину на жінку. Кажучи інакше: він усе може,

бо держить твердо в своїх руках власть над країною.

Як-же зложений сей «всемогучий» англійський парламент?

Він складаєть ся з двох палат: низшої й висшої.

В низшій палаті засідають послы — вибранці народа; в висшій — льорди, себ-то великі землевласники зпоміж родовитої шляхти; тому — то висшу палату і називають «палатою панів.»

Послів низшої палати — їх число 670 — вибирає доросле населення англійського королівства, — одначе на жаль, не ціле населення, бо тут нема ще загального виборчого права: багато незаможних людей не користують ся правом участі в виборах, не користують ся сим правом і жінки; через те власне, при загальнім числі населення 50 мільйонів душ, виборців в Англії всього тільки біля 8 мільйонів, себ-то більше-менше шеста частина всіх мешканців.

Членів висшої палати покликує або іменує король в порозуміню з міністрами та іншими високими достойниками. Річ у тім, що по закону, заведеному в Англії з давен давна, голова всякої родовитої шляхотської сім'ї має право засідати у висшій палаті; се право вважаєть ся за наслідне, себ-то по смерті голови родини переходить на його наслідника. Значить ся, король не кожного льорда може зробити членом палати панів; іменуєть ся тільки того, хто має на се право.

Головне заняття англійського парламенту — се складання законів. Крім парламенту, ніяка

инша власть, — ані король, ані »кабінет міністрів«, ані тим більше поодинокі міністри — не мають права видавати законів. Алеж в англійським парляменті існують дві палати — низша, зложена з представників народа, і висша, панська. Котра-ж з них важнійша в справах законодавства? По закону — обі однаково важні, а після усталеному з давен давна обичаю ціла сила парляменту спочиває в низшій, а не у висшій палаті.

Припустім, що низша палата зладила який небудь новий закон. Щоби закон набрав обовязуючої сили, ввійшов в життє, мусить його затвердити ще й палата лордів або перів. Здебільшого так і буває, що висша палата, — деколи після довгих балачок і суперечок, а як ні, то й просто без ніяких спорів, — годить ся на закон, вже прийнятий низшою палатою.

І чому-ж то шановні лорди такі дуже податливі? Не забувайте, що в Англії населенне вже з гори знає, які нові закони задумує перевести в життє парлямент. В той сам час, коли законопроект (себ-то майбутній закон) розглядається в парляменті, населенне, зі свого боку, обговорює його в газетах і на зборах. І тут, в газетах і на зборах, відбувають ся балачки, спори, доказування в користь, або проти нового закона; і тут, кінець кінцем, вияснюється, чи населенне хоче, щоби він увійшов у життє, чи не хоче. Коли більша частина населення, коли публична опінія (себ-то думка загалу населення) заявить ся за законом, то се вже становить сильну піддержку для низшої па-

лати. Вона обстає тоді більше рішучо за своїм пропозицією, вона відчуває, що правда по її стороні, і палата лордів, з важким серцем, годиться, бо не хоче викликати проти себе невдоволення й обурення населення. Розуміється, може статися, що панове лорди, не числячи ся з голосом народу, всеж таки упруть ся на своїм. Однак й у сьому випадку нижча палата, як що тільки захоче, знайде спосіб на те, щоби зламати упорність вищої палати: вона може наставляти на те, щоби король і міністри покликали до вищої палати нових, не таких упорних лордів.

Треба зазначити, що з палатою лордів в Англії в загальї не дуже то цяцкають ся, коли розходить ся о закони, важні для цілого населення. Коли, припустім, прийде на денний порядок справа нового податку або нових видатків на флоту й армію, на нові залізницї і т. и. — то палата лордів звичайно в такі справи не вмішується: їх розглядає палата послів — такий вже з давен давна усталив ся що до сього в Англії звичай.

Друга важна справа, яку має на головї англійський парламент, зводить ся до старань о державну господарку; він устанавляє державні доходи й розходи — затверджує податки, видає міністрам гроші, необхідні для потреб армії й флоту, для народньої просвіти, для удержання чиновників, поліції і т. д. Але й у сій справі, як ми вже бачили, голос нижчої палати має майже завжди більше сили й значіння, як голос палати панів.

Врешті, англійський парлямент, як і пристойть законодатній власти, має строгий надзір над властю виконуючою. Він слідить за діяльністю і поодиноких високо поставлених урядових осіб, і за діяльністю цілого правительства, взятого разом. Ся робота парляменту має величезне значінне для добробуту англійських горожан. Тут уже ні один чиновник не зможе сховати ся за спину начальства, бо всяке «начальство», хоч як-би там воно називало ся, обовязане відповідати перед парляментом за свої провини. Тут ціле правительство мусить поступати згідно з парляментом. «Робіть усе, що вважаєте за потрібне для добра вітчини, але поза межі установлених законів не переступайте!» — отсе той дороговказ, який ставить ся перед правлячими мужами Англії. І вони старають ся придержувати ся законів; тай не можуть не придержувати ся з уваги на те, що їм доводить ся відповідати за всі свої вчинки не тільки перед парляментом, але й перед судом. Ось чому добираєть ся в Англії міністрів зпоміж таких осіб, які готові працювати і згідно один з другим і згідно з бажаннями та вказівками парляменту. Як тільки «кабінет міністрів» ухиляєть ся від волі парляменту*), то він стає вже непригожий: йому треба подавати ся до відставки. Тай як-жеж може бути інакше? Адже-ж міністерство — се власть виконуюча: воно має уводити в життє тільки те, що постановить пар-

*) „Воля парляменту“, — се „воля більшости членів парляменту“, бо в парляментах ухвали западають більшістю голосів.

лямент, себ-то власть законодатна. Значить ся, міністрам доводить ся або підчинити ся ухвалі більшої частини послів, або уступати зі свого становища. І от що тут заслугує на увагу.

»Кабінет міністрів« звичайно йде у відставку тільки тоді, коли сього домагаєть ся низша палата. А панове льорди можуть собі скільки лиш їм подобаєть ся, лаяти міністрів: міністри через те у відставку не пійдуть, як що тільки більшість низшої палати з них задоволена. Такий вже узаконив ся в Англії обичай: обичай числити ся з думкою народніх представників і тільки зрідка прислухувати ся до голосу високошановних льордів.

Буває одначе, що »кабінет міністрів«, не бажаючи прихилити ся до ухвали парляменту, робить заходи в короля, аби той »розв'язав парлямент« та визначив нові вибори послів. Таке право англійський король дійсно має. Одначе він робить ужиток з сього права надзвичайно рідко. Щоби зрозуміти, чому власне рідко, а не завсіди, треба роздивити ся, що се за птиця сей англійський король та до чого він придав ся Англійцям.

Англійці говорять: »Король не може поступати несправедливо« («незаконно»). Але-ж усякий чоловік має вже те до себе, що він може деколи поступити й несправедливо, що він може часом помилити ся, а не помиляєть ся тільки той, хто нічого не робить. От Англійці й рішили, не дати своєму королеви навіть самої спроможности допустити ся якогось несправедливого вчинку, рішили зробити його нешкідливим, зробити так,

аби він і в самій річи »не міг поступати несправедливо«.

Закони видає в Англії парлямент. Король їх затверджує. Значить ся, може й не затвердити? Розумієть ся, що може. Одначе як що парлямент якийсь закон вже прийме, то Англійці вважають його за обовязуючий для себе, і королєви остаєть ся тільки його затвердити. »Так хоче король« — звучить кожен новий закон Англії. Належало-би властиво писати: »так хоче парлямент«, або ще лїпше: „так хоче низша палата«.

Король Англії вважаєть ся за голову виконуючої власти. Одначе за всі його діла й розпорядки відповідають перед парляментом міністри. Се дуже обмежує королївську власть. Коли він задумає зробити що небудь мимо волі й згоди міністрів — то вони відкажуть ся поносити відвічальність за самовільні поступки короля, бо кому, в самій річи, схочеть ся брати на себе вину, а може бути й кару за те, в чім він сам ні душою, ні тілом не винен. І тому-то майже всі розпорядки англійського короля являють ся, властиво кажучи, розпорядками самих міністрів.

Король Англії, як голова виконуючої власти, має право іменувати міністрів і інших висших урядових осіб. Одначе й тут нікуди йому розмахнути ся: в Англії міністерство складаєть ся з тих людей, кого бажає парлямент (більша частина послів). Те-ж саме відносить ся і до всяких достойників: вони не можуть поступати наперекір бажанням парляменту; бо інакше їх попрохають

уступити ся зі своєї посади, а то, чого доброго, ще й перед суд поставлять. Значить ся, і в отсій справі власть англійського короля обмежена до самого краю: не дуже далеко можна заїхати з такою властю!

Король Англії, як я вже говорив, має право розв'язати парлямент. Він се й робить, але незвичайно рідко. І от чому.

Коли поміж міністерством і парляментом повстане завзята суперечка, наслідком якої король на раду міністрів розв'яже парлямент, то виборці рідко коли стануть по стороні міністрів: вони звичайно держать сторону розв'язаного парляменту. Тому при нових виборах вони віддають свої голоси або на таких зпоміж нових, які таксамо будуть проти непожаданого міністерства. Зібравши ся на ново низша палати відразу з місця заявляє, що вона не бажає працювати зі старим кабінетом міністрів. Тут уже кабінетови приходить ся покорити ся та уступити свої міністерські становища кому иншому. Тай король не противить ся: пощо йому, в самій річі, задирати ся з населенням, яке хоче вірити, що «король не може поступати несправедливо», і через те відносить до нього з прихильністю.

В чім-же всеж таки полягає власть англійського короля? Через що він є королем?

Королем він є через ту пишність, якою люде від давна привикли окружати всіх королів взагалі: він сидить на престолі, одягнений в багрянні шати, приймає заграничних послів, бере участь в урочистостях, засідає при бенкетах в честь

знатних гостей, дістає щоденно звістки про те, що говорить ся і робить ся в парляментї, служить врештї, за страхопуда для непросвічених, часто на пів диких жителїв заморських англійських посїлостей... В отсїм його »сила«, в отсїм його »власть«.

Королївська власть в Англії є перш усього останком »посивілої давнини«, є пережитком давно минулих днів, який заховуєть ся з пошани для минувшини та для закоріненого від віків звичаю. А поза тим вона — се до нічого непотрібна та дорога прикраса, в Німеччинї одначе вона — се ще й перепона для правильного ходу державного життя.

IV.

ЩЕ ПРО АНГЛІЙСЬКІ ПОРЯДКИ.

Тепер — про судейську власть в Англії.

Суд в Англії — се могутня сила. Перед ним схиляють голову всі Англійці — від останнього зарібника до першого достойника. Англієць поважає судейську власть, має до суду довіре, бо се, в самій річі, безсторонній суд. І тут, розумієть ся, бувають судові помилки, але рідко, і обвинений через помилку може завсїди добити ся правди: англійський закон не ставить в сїм напрямі ніяких перепон.

У нас все і всюди говорять: »з сильним не бори ся, з багатим не суди ся«. Для Англійця така поговірка — чиста небилиця: він може і бороти ся і судити ся з кожним законними шляхами доти, доки не дібеть ся правди.

Англійський суддя не знає різниці поміж льордом і селянином, поміж багатиром і бідняком, поміж урядовою особою і звичайним горожанином: всі вони обов'язані заховувати ті самі закони, всіх на рівні судить той сам суд, всі підлягають, при однаковій вині, також однаковій карі. Знатний вельможа, що обікрав чи ошукав державний скарб, і уличний злодюжка, міністер, що над'ужив своєї власти та перший ліпший поліцейський, що допустив ся якого небудь безправства, — всі вони на рівні відповідають перед судом, не вважаючи на те, що один з них — вельможа або міністер, а другий — дрібний злодюжка або простий поліцейський. У нас, коли губернатор або архиєрей має бути за свідка, то суд розпитує їх у них в дома; в Англії наслідник престола являється в суді для зложення свідочтва на рівні з іншими свідками.

Що більше: в Англії кожен відповідає за себе, і дрібний чиновник не може виправдувати себе тим, що, допускаючи ся безправства, він виконував тільки приказ свого начальства. Закон для Англійця вище від всякого начальства, вище від всяких приказів, хай-би се був навіть приказ самого короля. І англійський суддя не заважається покарати і начальника, який видав незаконний

приказ, і підчиненого чиновника, який, забувши на закон, виповнив сей приказ свого начальства.

Англійський суддя — людина цілком незалежна. Чи він свою службу виповнює безплатно, чи дістає за неї платню — се все одно: ніхто, ніяка власть не може заставити його судити не по закону. Вступаючи на службу, він складає присягу на те, що ніколи і під ніякою умовою не буде виповнювати приказів начальства — навіть самого короля! — як що тільки сї прикази не годять ся з законами Англії. І він свято додержує сеї присяги.

Англійський суддя виконує свою службу до-ти, доки — так сказано в законах Англії! — »поводить ся, як слїдує«: він не усуває мий, се значить, що власти не сміють усунути його з уряду після своєї вподоби, самовільно не сміють позбавити його судейської гідности за те, що він, наприклад, не припав їм до смаку, немилий серцю начальства, не дивить ся крізь пальці на безправні вчинки чиновників. Він перестає бути суддею або на власне бажання, або з судейського присуду або ухвали самого парламенту.

Одним словом, англійський суд — се непідкупний сторож законів: його не залякаєш і не задобриш ні приказом начальства, ні хабарем. І не дивниця, що Англіїці так високо цїнять і поважають свій суд...

Які-ж се, запитаєте ви, закони Англії — ті самі закони, після яких тут і порядки уладжені і суд провадить ся?

Не належить, розумієть ся, думати, буцім-то життє в Англіїців іде так величаво, що нічого красшого й придумати не можна. Ні: і в Англії є багато неслухного, несправедливого. Англія — не земний рай, далеко не рай. В її великих містах, особливо в Лондоні, таке множество голоди й бідноти, як нїде инде. Вже сього одного досить, щоби не попадати в »теляче захоплення« від порядків Англії. А потім — пощо там держить ся по сьогоднішній день королївська власть? Кому й до чого вона потрібна? Пощо там існує палата панів? Чому жмінка знатної шляхти має, після закона, такі самі права, як і низша палата? Адже-ж отсі великі землевласники, отсі багаті властители тільки спиняють життє Англії, перешкаджають її цілковитій обнові! І врешті: в Англії до сеї пори нема загального виборчого права навіть для мушин — не говорячи вже про жінок; в Англії до сеї пори не знесена ще кара смерти; Англія гнобить підвладних їй Ірляндців; Англія люто обходить ся з жителями своїх кольоній в Індіях, в Африці... Все се мало подабає на »земний рай«, все се чорною плямою лягає на державний устрій такого талановитого й просвіченого народа, як Англіїці. Всеж такі мають вони мимо всього того право, пишати ся своїми порядками. Візьмім, наприклад, хоч-би й отсе:

Коли Англіїцєви розказувати про наші російські порядки, про наші закони, про наших суддів і чиновників, то він не може зійти з дива тай зрозуміти не може, як се так можна жити з такими законами, як се так можна зносити такі

порядки? І його правда, тисячу разів правда. Адже-ж він в самій річі свободний горожанин своєї країни; він чуває себе людиною, і ніхто не посміє безкарно кривдити його людську гідність; він чуває себе горожанином, і ніяка власть не посміє безкарно спокусити ся на його горожанські права.

Чи може хто-небудь сказати Англійцеві: покланяй ся такому-то Богови, а не іншому, віруй ось так, а не інакше? Ні: Англієць може собі вірувати в кого йому подобаєть ся, може не признавати зовсім ніякої віри, і ніхто його за се не потягне до відвічальности тому, що віра або безвіре вважаєть ся в Англії за справу свободного сумління кожної поодинокі людини, і вмішувати ся в сю справу другій людині не вільно.

Чи може яке-небудь «начальство» — скажім, поліція — вдерти ся Англійцеві до його хати, перерити все до гори дном, забрати його листи, книги, а самого засадити в тюрму, без суду, без слідства, без ніяких пояснень? Ні «Хоча-би вітер розгуляв ся довкола халупи бідолахи, і дощ промочив його наскрізь, король не має права до неї ввійти!» Так говорять Англійці, і таксамо дивить ся на сю справу англійський закон. Свобода людини цїнить ся в Англії високо. Особа людини поважаєть ся та вважаєть ся за нетикальну. Позбавити Англійця свободи, засадити його в тюрму можна тільки на постанову суду. Таксамо нетикальні його майно, переписка і житло: ви-ж чули — навіть сам король не сміє самовільно ввійти до халупи бідолахи!

Чи може хто-небудь заборонити або просто перешкодити Англійцєви отверто говорити й друкувати все, що він думає про всякі найріжнороднїйші питання? Нї: Англієць користуєть ся повною свободою устного й друкованого слова. З отсею свободою він уже давно зріс ся, від неї він нї перед ким і ніколи не відступить.

Чи може хто-небудь Англійцєви сказати: не товпи ся, розійди ся, не ходи гуртом, бо інакше пустимо в рух кулаки тай нагайки, а то й кулемети? Нї: до таких балачок, до такого обходження Англієць не привик. Свобода зборів — се його неоспориме право. Йому вільно устроювати багатолюдні збори і в замкнених місцях і під голим небом, йому вільно обговорювати й співати на сих зборах усе, що йому прийде на думку. »Десять тисяч Англійців може стояти разом на вічу в Гайд-Парку (публичній сад в Лондонї), тому, що кожен з тих десяти тисячів має право стояти окремо для себе на довільнім місці. Кожен з учасників таких зборів може виголошувати до вподоби всякі промови тому, що йому не заборонено говорити на улиці з кожним, хто-би він там небув, хоч-би й з десять тисячами слухачів«.

Такі-то вже основні закони Англії: вони дозволяють устроювати без нїяких перепон не тільки віча, але й усякі можливі союзи, і страйки...

Так, так, далеко відійшла Англія від самодержавія. Нема ще в нїй народоправства, нема завершеного правового устрою — се правда; але зате нема в нїй і тої поганї, що псує порядки

Німеччини та поневолила від краю до краю нашу замучену, прибиту, нещасну рідну країну...

V.

СОЮЗНА РЕСПУБЛИКА — ШВАЙЦАРІЯ.

Незлі порядки в Англії, а в порівнянні до наших то вони й зівсім гарні. В Швейцарії вони ще ліпші — більше наближають ся до народоправства. Нічого й говорити, що й тут стрічаємо на кожнім кроці маєткову нерівність людей, і тут населення ділить ся на вбогих та багатих, на живучих з власної праці та на таких, що ведуть пишне життя коштом і працею других. Але зате в Швейцарії давно вже зметені зі шляху всякі перепони, що перешкоджають людям іти до кращої будучности. Тут не має ні монарха, ні монарших заплечників і слуг, ні окремих станів, ні «вірнопопданчих рабів», не має безглуздої, дикої самоволі, не має знуцання над думкою, честю та сумлінням людини; тут праця й знання в високій пошані; тут думка не знає, що таке кайдани, а закон стоїть на сторожі волі...

Не багато місця займає Швейцарія: з одної Архангельської губернії можна викроїти з двайцять штук Швейцарій; а жителів у ній трохи понад три мільйони — тільки два рази більше, як в Петербурзі.

Одначе, не вважаючи на свій малий простір, Швейцарія роздроблена на двайцять і дві окремі області, які називають ся кантонами. Кожен

кантон — се малесенька республіка, править собою самостійно, відповідно до своїх місцевих умовин, потреб і законів. Всі ці 22 республіки з'єдинилися та утворили одну «союзну державу», одну «союзну республіку» — «Швайцарський Союз».

19. квітня 1874 року пропонується було під суд цілого дорослого (від 20 літ життя) населення 22-ох кантонів Швайцарії книгу основних законів: населення мало заявити, чи бажає собі жити та правити собою згідно з отсими законами, чи сього собі не бажає. Справа рішалася дорогою голосування. Число жителів, що віддали свої голоси, виносило около 550 тисячів. Величезна більшість сказала: «так». І від того часу швайцарський народ живе та править собою після законів, які він-же сам одобрив в неділю 19. квітня 1874 року...

Всі права й вольности, якими справедливо пишається Англієць, існують і в Швайцарці. Значить ся, на сім нема чого задержувати ся. Важнійша річ, приглянути ся ближше до тих порядків, яких недостає Англійцям, а яких нам ще не швидко діждати ся, коли ми будемо все лежати на печі, чіхати ся в голову та й усе товкти: «паде дощ», тоді, коли нам плюють в очі.

Верховна власть в Швайцарії належить до народа. Ви бачили — він своєю волею, шляхом віддавання голосів, потвердив ті основні закони, згідно з якими управляється його рідна країна. Але більшу частину сеї своєї влади передає, повіряє народ своїм виборцям, послам Союзного Зібрання.

Союзне Зібраннє — се парлямент Швайцарії. Воно складаєть ся з двох палат. В одній палаті засідають вибранці з цілої Швайцарії: півтора сотки послів; в другій палаті засідають вибранці з поодиноких кантонів: 44 послів, по два з кожного кантона. Населеннє кожного кантона висилає в другу палату по двох представників на те, щоби ті брали участь в справах цілого союзу та старали ся о заспокоєннє потреб свого кантона. Річ ясна, що друга палата швайцарського парляменту зовсім не те, що »палата панів« в Англії: англійських льордів не народ вибирає, а покликає король, льорди не дбають о народні потреби, а розпинають ся за інтереси панів і вельмож, міжтим коли послів швайцарської висшої палати вибирає населеннє поодиноких кантонів для оборони інтересів сих кантонів.

Один із основних законів Швайцарської »союзної республіки« звучить: »У виборах посла має право брати участь кожен Швайцарець, що осягнув двацять літ життя«.

Значить ся, в Швайцарії існує загальне виборче право. На жаль, воно відносить ся тільки до мушин: Швайцарці не додумали ся ще до того, щоби дати се право й жі кам. Потім — вибори послів тут безпосередні, що є дуже важне. Ніяких виборців, повновласників і т. д. тут не потрібно: населеннє безпосередно віддає свої голоси на того, кого хоче наділити почесною гідністю посла.

Чим-же займають ся обі палати швайцарського Союзного Зібрання (себ-то парламенту)? На чім полягають їх права й обовязки?

Права в них великі, а обовязки ще більші. Вкажу на важніші зпоміж них.

Союзне Зібранне

а) видає нові закони й постанови, які відносять ся до цілого населення Швайцарії;

б) змінє, на випадок потреби, книгу основних законів;

в) установає державні доходи й розходи;

г) наглядає над діяльністю виконуючої та судейської власти «Союза» (себ-то цілої Швайцарії);

д) розглядає та полагоджує спори та непорозуміння поміж висшими властями «Союза»;

е) розпоряджаєть ся після своєї вподоби народньою міліцією (себ-то армією) «Союза».

Зпоміж усіх отсих справ Союзного Зібрання належить, розумієть ся, на першім місці поставити перероблюваннє старих і видаваннє нових законів. Отся справа поставлена в Швайцарії основно, основнійше й красше, як в Англії.

Припустім, що Союзне Зібранне (очевидно, обі палати згідно) випрацювало який-небудь новий закон. Що-ж дальше? Чи закон зараз увиходить в життє? Чи починає обовязувати? Так, коли народ сього захоче, коли він признає новий закон. А не захоче, не признає, то сей закон і не буде законом.

Погляньмо, як се треба розуміти.

Принявши новий закон, Союзне Зібранне друкує його в численних примірниках та розсилає

урядовим особам усіх кантонів. Урядові особи, зі своєї сторони, розсилають відбитки нового закона в усі, навіть найдальші та забиті кути та закутки Швейцарії. Сі відбитки розклеюють по улицах, а рівночасно все те, що в них говорить ся, друкуєть ся в газетах. Серед Швейцарців нема неграмотних: всі дістають безплатно початкову науку.

Нічого отже дивного, що всі вони швидко дізнають ся, що зволили приготувати для них їх вибранці. Новий закон усі читають та обговорюють. На розгляненне його народом визначаєть ся тримісячний речинець. Через сей час має вияснити ся, чи населенне годить ся прийняти новий закон, чи ні. Коли ніхто не виступає проти нового закона, то він входить в життє, починає обовязувати. Припустім одначе, що не всі задоволені з нового закона. Що-ж тоді дієть ся? Тоді всі незадоволені йдуть до свого найблизшого начальства та записують там свої імена на особних карточках (листках). Коли таких записок назбираєть ся 30.000 або коли проти нового закона заявить ся населенне 8 кантонів (а в Швейцарії їх 22), тоді закон сей складаєть ся у «стіп Його Величества, Швейцарського Народу» до порішення: союзні власти визначають день всенароднього голосовання, і в сей день горожане в цілій Швейцарії, що осягнули що найменше 20 літ життя, віддають записки, на яких написане тільки одно слово: «так» або «ні». Записки збирають та зраховують до купи. Коли число записок з написом «так» більше від числа тих,

на яких написано »ні«, то закон вважається тоді прийнятим; коли-ж »ні« перевищує числом »так« — тоді закон відкинений остаточно та в житті вже ввійти не може.

Так свободний швайцарський народ виявляє в законах свою волю. Він повіряє свою власть послам, але під умовою, що власть самого народу мусить завсїди оставати ся вище власти його вибранців. І коли порівняти сей порядок законодавства з тим, що панує в нас, то мимо волі треба завидувати Швайцарцям.

Свою верховну власть проявляє швайцарський народ і інакше.

Почин в справі законодавства виходить звичайно від Союзного Зібрання (себ-то парламенту). Однак сей почин може взяти на себе й сам народ. Він може сказати: такий а такий закон перестарілий, треба його скасувати або замінити новим; він може поставити домаганне зміни тих або інших основних законів Швайцарії; він може, врешті, наставати на те, щоби цілу книгу основних законів піддати поновному розглядові та перерібці. Се його право, і власти мусять виконати домаганне народа, як що тільки се домаганне законне; а законним вважається воно тоді, коли домаганне скасування якого-небудь старого закона або заведення закона нового заявлено пядесять тисячами швайцарських горожан. Але сього ще, не досить. Заяву пядесяти тисячів горожан віддається під осуд цілого населення. Заряджується всенародне голосовання, і таким чином уже остаточно порішається, чи

треба скасувати старий закон, чи треба прийняти закон новий, врешті, чи належить переробити книгу основних законів. Прегарне се правило — притягати ціле населення до законодавчої діяльності! Тільки під сею умовою будуть закони справді «святі», і їх будуть усі виконувати з доброї волі, по совісти, а не з примусу та «страха ради...»

Про виконуючу та судейську владу Швейцарії нема що довго говорити.

«Правительство», себ-то виконуюча влада Швейцарії складається з семи чоловік, які всі разом творять так звану Союзну Раду—щось в роді «кабінета міністрів». Попастись в число цих сім «правителів» Швейцарії може кожен горожанин, якому минуло принайменше 20 літ життя. Їх вибирає Союзне Зібрання, себ-то послы обох палат швейцарського парламенту. Вибирається їх, як і самих послів до парламенту, на три роки. Зпоміж отсих семи душ один вибирається на президента Швейцарської республіки, і то тільки на протяг одного року. З усього того слідує, що всі вони — се люде, пожадані для парламенту та від нього залежні, вони виконують його волю та відповідають перед ним за всі свої вчинки. А се все, що потреба, аби країна управлялась після законів, а не по самоволі її «правителів».

Скажу, врешті, про найвисший суд Швейцарії, який називається Союзним Трибуналом.

Членів отсього трибуналу вибирає знова-ж таки Союзне Зібрання, себ-то загал народніх

представників. Після основних законів Швейцарії верховним суддею може бути кожен швайцарський горожанин. Як що тільки ти людина чесна, спосібна, освічена, то перед тобою отворені двері до всіх інституцій і на всі уряди — ось таке правило, покладене в основу швайцарських законів.

У Союзного Трибуналу чимало важних справ: але найважніша зпоміж них полягає на тім, щоби розглядати правні спори поміж Союзом і кантонами, або поміж поодинокими кантонами. Буває, наприклад, так, що яка небудь висока особа, призначена до управи справ цілого Союзу, вмішується в справи того або іншого кантона. Тоді кантональні влади знимають галас: не вмішуйтеся, мовляв, туди, куди не треба — кантон сам знає, що й як йому робити в межах своєї області. От в таких-то випадках береться Союзний Трибунал розсудити, за ким правда та хто винен: союзна власть чи кантональна.

Щоби скінчити вже з описом державних порядків в Швейцарії, додам іще два слова.

Кожен горожанин Швайцарського Союзу є рівночасно горожанином якого-небудь з кантонів. Кожен кантон, як я вже говорив, се маленька собі республіка: він править сам собою самостійно, згідно з місцевими, кантональними законами. Кожен кантон має через те свій власний парламент і свою власну «Раду», які ділають незалежно, але згідно з основними законами для цілого Союзу. Нема тут нічого складного, і можна тільки пожаліти, що в інших

державих сей розумний, справедливий порядок доси ще не запроваджений.

Не зашкодить додати, що в Швейцарії існує декілька маленьких кантонів з невеличким числом населення (30—50 тисяч душ), де зовсім нема парляментів. Тут усі закони видають не вибранці народа, але сам народ. Так, наприклад, поступають жителі кантона Урі, який розмірами не більший від нашої волости.

Рік-річно, на весну, збираєть ся ціле доросле мужеське населення свого кантону під голим небом, де небудь на вільнім просторі.

Починають ся балачки про біжучі потреби й справи населення, предкладають ся та обговорюють ся закони. Врешті, дорогою голосовання сі Народні Збори вибирають урядові особи, устанавляють доходи й розходи на біжучий рік, приймають ряд нових законів, а опісля... мирно розходять ся по своїх домах.

IV.

НАРОДОПРАВСТВО.

Отсе ми й підійшли до народоправства.

Щось похожего на народоправство існувало колись в Росії в маленькій «Новгородській республіці». На голос вічевого дзвона збирало ся населення Новгорода на площі, обговорювало свої справи, укладало закони, визначало «правителів». В січні 1478 року великий князь московської

держави, Василій III, підбив отсю »республіку«, знищив у ній вічеві порядки, прилучив її до своєї держави і...

Город, що орлом свободним, буйним був,
Новгород Великий, він тихо заснув...

Народоправство заховало ся й по сьогоднішній день в деяких маленьких кантонах Швайцарії, наприклад, в кантоні Урі.

Одначе такого рода народоправство можливе тільки в маленьких державах або в громадах з з невеликим числом населення. Треба, щоби населення було більше або менше однородне, треба, щоби воно мало схожий спосіб життя, спільні потреби, однакові інтереси.

В сучасних державах число жителів числить ся на десятки мільйонів; сучасні держави розтягають ся на тисячі верств вздовж і впоперек; населення сучасних держав розбите на окремі класи з несхожим способом життя, з різними потребами, з протилежними інтересами.

Усе те мало надаєть ся до устрою таких порядків, які існують тепер в маленькім кантоні Урі і існували колись у Новгороді.

Теперішнє народоправство в великих державах мусить бути устроєним дещо інакше. Воно не може обійти ся без парламенту. Треба тільки, щоби сей парламент був зложений справедливо, щоби в нім засідали правдиві народні представники, справдешні вибранці цього населення. Треба дати сьому парламентови як найширші права. А рівночасно необхідно є

річю, поставити волю й владу самого народу вище від парламенту, понад парламентом; необхідною є річю, щоби нарід міг завсїди сказати: я тут хазяїн, тут на всьм мусить бути витиснена печать моїх думок і бажань!

Але що значить »справдешні представники народу, правдиві вибранці цілого населення?« Се — посли, яких вибрало ціле доросле населення держави — і мушчини, і жінки. Так і є, вибирати повинні також і жінки, як се вже дїється, наприклад, у Фінляндії.

А що значить »поставити владу і волю народу вище від парламенту, понад парламентом?« Се треба розуміти ось як.

Віддаючи своїм вибранцям право укладати закони, населення через те саме не позбавляє ще себе самого права укладати безпосередно всякі закони. Се значить, що при народоправстві почин в законодавчій діяльності належить не тільки до парламенту, але також і до самого населення.

Одначе, від кого-би не походив сей почин — від парламенту чи від населення — всякий закон, всяка важна постанова повинні передавати ся під осуд всїх дорослих горожан і горожанок. До них належить тут останнє слово; їх »так« або »ні« рішає остаточно, чи закон має увійти в життя, чи не має.

Але се ще не все.

Закони треба ще переводити в життя, себто видавати такі або інші розпорядки (зарядження), заводити такі або інші порядки. Опісля

треба згідно з законами судити всіх тих, хто переступає закони, нарушає чужі права або не виконує своїх обов'язків.

Закони переводить в життя правительство, власть виконуюча. За порушення їх карає суд, власть судейська.

Як-же дійти до того, щоби правительство й суд чесно й справедливо виконували свої обов'язки?

Ми вже знаємо, як се зробити; ми бачили се на прикладі Англії та Швейцарії, де власть виконуюча та власть судейська знаходять ся під наглядом законодавчої влади, себ-то парламенту.

Але хто в народоправній державі являєть тут за найвисшого законодавця? Хиба-ж не його »Найвисша Воля« признаєть ся за властивий закон?

А коли воно так, то народ, значить ся, має право слідити за поступками правительства та суду. Народ має право потягати їх до відвічальности за самовільні, нерозумні та несправедливі вчинки. Він має власть усунути з уряду і членів правительства і членів суду — навіть тоді, коли вони мають за собою парламент. Він має до сього в руках могутний спосіб: все-народне голосування.

Адже-ж парламент — се збір вибранців народа, — збір людей, яким народ передав, повірив частину своїх власних прав. Коли сї вибрані ними особи не виконують, як слід, своїх безпосередних обов'язків; коли сї представники народньої волі йдуть проти бажань людей, які їх вислали, то який змісл має тоді їх власть?

Навіщо вони здали ся? Нарід може сказати:

— Я помилив ся. Мої вибранці показали ся людьми неспосібними до того високого діла, на яке я їх вибрав. Вони не оправдали мого довіря, яке їм оказав!»

Так, він може, він має право се сказати і... розв'язує парлямент, себ-то усуває з урядів самих послів та визначає нові вибори. В Англії се право належить до короля. В правовій державі воно повинно бути в руках народа та виконується шляхом всенароднього голосування...

Такі-то основи Народоправства та Народно-владства — а по вченому Демократичної республіки.

В її основу повинні бути покладені три слідуєчі правила:

I. Законодатний почин, що походить від самого населення.

II. Всенароднє голосування при переведенню в життя законів.

III. Підпорядкування властей, — себ-то парляменту, виконуючої та судейської власти, — під найвисшу волю народа.

Отсе ті »три кити«, на яких держить ся народоправство, се значить справдешня правова держава. Але й се ще не все.

Всякий народ, чи живе він в тій чи иншій країні, має не тільки спільні для цілої держави, але й свої окремі, місцеві справи й потреби. Як що цілий народ, ціле доросле населення держави має право стояти на чолі цілої управи, то чи не ясно, що й населення кожної окремої час-

тини сеї держави — скажім, області, губернії, уїзду та волости (в Галичині провінції, повіту та громади) — має право завідувати самостійно, після власного бажання та розуміння, всіми своїми місцевими справами? Се не тільки ясно, але просто неминуче: інакше-ж і народоправства ніякого не буде. Візьмім хоч-би й Росію. Країна се простора. Населення її велике та різнородне — відмінне що до мови, що до звичаїв і обичаїв, що до роду занять, способу життя. Де не кинути оком, в кожнім закутку свої окремі потреби, справи, заходи, інтереси. А хто зуміє найліпше зрозуміти, що для його земляків корисне, а що шкідливе, хиба не той, хто досвідчає на собі самім і сі користи і шкоди? Із сього слідує, що місцевими справами найліпше можуть орудувати таки місцеві люде — найбільше досвідчені, розумні та гідні жителі тої чи іншої волости, уїзду, губернії, області. Вони-то, вибрані місцевим населенням, власне й повинні зайняти ся заспокоєнням потреб отсього самого населення. Хай кожною волостю управляють вибрані нею свої люде, хай кожен уїзд має свою власну самоуправу, в якій відпоручники цілого дорослого населення уїзду будуть рішати та полагоджувати всі місцеві справи свого населення. Те-ж саме відноситься і до губернії і до цілої області, до якої входить кілька губерній. Коротше кажучи: де має бути народоправство, там мусить бути й самоуправа окремих волостей, уїздів, губерній та областей. Власть народа мусить проявляти ся в усім — і в

великих і в малих, і в загальнодержавних і місцевих справах; його право устроювати собі життя після власної волі мусить проявляти ся всюди — і в стараннях про потреби односельчан, і в поладнанню справ земляків цілого уїзду або цілої губернії, і в береженню інтересів цілої держави, всіх жителів тої країни, яку він вважає за свою вітчину. Воля народа мусить проникати ціле життя цілковито, від самого споду аж до гори, від малих справ волости або уїзду аж до великих справ цілої держави. Народ, навчивши ся визнавати ся в потребах односельчан та полагоджувати, як слід, справи уїздів і губерній, зуміє потім гарно й розумно приложити свою руку до справ загально державних. Тільки при таких порядках можливе справдешне народовладство та народоправство.

Таким чином, до тих правил, які мусять бути покладені в основу правдивої правової держави, треба конечно додати ще одно, а се правило можна висказати двома словами: місцева самоуправа.

VII.

ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО «ПРАВА ЛЮДИНИ Й ГОРОЖАНИНА».

Народоправство або Демократична республіка, сказав я, є правдиво правовою державою. Інакше кажучи, тільки при народоправстві можливі такі закони та порядки, які дозволяють

кожному користувати ся своїми людськими та горожанськими правами. Ось чому вважаємо ми народоправство за пожадану будучність. Розумієть ся одначе, що воно пожадане не для хазяїнів сьогочасних держав, не для тих, хто буде свою власть, свій добробут і щасте на поневоленню народа: воно пожадане — для працюючого народа, для тих міліонів бездольних, безправних людей, які тепер знаходять ся під подвійним ярмом, яких угнітає і власть і капітал, і чиновники і богачі, і бюрократія і буржуазія.

Але насуваєть ся питаннє: чи може народоправство само собою, без великих перемін в господарськім життю народа, покласти кінець панованню чиновників і багатів? Чи можна сподівати ся, що робочий народ зможе користувати ся своїми правами без перепон і без побоювань в такий державі, де люде ділять ся на бідних і багатих, на працівників і дармоїдів, на робітників і роботодавців, на хазяїнів і наймитів?

Згадаймо історію. Згадаймо один добре звідний приклад з життя Французів.

Сто двацять шість літ тому назад повстав французський народ проти своїх вікових гнобителів, проти короля і вельмож, шляхти — поміщиків і духовенства — повстав, попровадив завзяту, криваву боротьбу і побідив.

Що-ж дала йому ся побіда?

»Старий лад«, що панував за французьких королів і був оснований на безправстві властей, розвалив ся. Розірвали ся кайдани, що держали

народ в залежності від шляхти й духовенства. Всі Французи були проголошені рівними перед законом. Всіх їх наділено правами, звисними від того часу під назвою »прав людини й горожанина«, а права сі покладено в основу нового ладу; сі права були такі: право свобідно думати та без перешкоди ділити ся своїми думками з другими, право свобідно вірити, право поступати згідно зі своїми думками й вірою, право брати участь в законодавстві та в управі справами держави, право противити ся всякому гнітови та бороти ся з гнобителями. »Опір проти всякого гніту являється наслідком усіх інших прав людини й горожанина« — так звучав один із законів, виданих за днів Великої французької революції. »Ціла суспільність страждає від угніту, коли угнічений хоча-би тільки один зпоміж її членів. Кожен член страждає від угніту, коли пригнічена суспільність. Коли правительство топче права народа, тоді повстаннє являється найсвятійшим правом і найконечнішим обовязком для цілого народа та для кожної його частини.« »Люде родять ся та остають ся свобідними й рівними в своїх правах.« »Свобода, рівність і братерство« мусять лежати в основі всякої розумної та справедливої суспільности. Так думали, так говорили в тих часах приятелі французького народа. Так і записали в книгу »основних законів« Франції. Здавало ся би, що ліпше й не може бути. Все зроблено для добра народа — остається тільки користувати ся сим добром. Одначе життє не оправдало, розбило

великі надії. Французський народ — працюючі його кляси — остав ся й на далі по давньому на довгі літа в злиднях і темноті. А чому? А тому, що французька революція, усунувши багато несправедливостей, не усунула найголовнішого лиха, маєткової нерівності поміж людьми: бідолаха, що тягнув дотепер життєве ярмо під тягаром праці не під силу, остав ся й на далі при своїй бідноті, а забезпечені й багаті люде, вибавивши ся від зпід власти короля та »благородних станів«, дістали тепер спроможність помножувати свої багатства. »Права людини й горожанина« стали головним чином добром »третього стану«, буржуазії, тих нечисленних щасливих, у яких в руках були і капітали, і промислові заведення, і варстати, і машини, і великі шматки землі, і торговельні підприємства; а для подавляючої більшості людей, для робочої Франції, для »четвертого стану«, всі сі »права«, всі сі прекрасні слова про »свободу, рівність, братерство«, так і остали ся словами, записаними на папері.

Уже за часів Великої французької революції було чимало людей, які знаменито розуміли, що революція не скінчена, що вона не доконала всього, що треба було зробити, — не усунула маєткової нерівності, не перевела потрібного перевороту в господарських порядках Франції. Сі люде називали себе »рівними«, бо вони змагали до заведення справдешньої рівності поміж усіми горожанами — рівності не тільки після мертвої букви закона, але рівності правдивої, в життю. В своїх промовах вони говорили:

»Природа дала кожній людині однакове право користувати ся всіми добрими.

Природа вложила на кожну людину обов'язок працювати.

Праця й усі добра повинні бути загальними.

Гніт існує там, де одні виснажують себе працею та недостатком тоді, коли другі опливають в роскошах, нічого не роблячи.

В добре устроєній суспільності не повинно бути ні багатих, ні бідних.

Революція ще не скінчена, бо багаті по давньому загортають для себе всі багатства та держать в своїх руках цілу владу, між тим коли бідаки працюють, неначе справдешні раби, мучать ся в нужді та не користують ся ніяким значінням в державі.»

А ось що писали вони в своїм поклику до французького народу:

»Французський народ! Ти не менше нещасний, як усі інші нації, що животіють на нещасній земній кулі... Все й усяди зацитькували людей гарними словами, ніколи й нігде зі словом не йшло в парі діло. Від непамятних часів нам лицемірно повторяють: люде — брата, і так само від непамятних часів найгірше понижаюча нерівність тяжить над людським родом...

Тепер, коли голоснійше, як коли-небудь, піднімаєть ся домагання здійснення рівності, говорять: Замовчіть, нещасні! Ви маєте вдовольнити ся тим, що вам дали. Всі ви рівні перед законом. Чого-ж вам іще треба, непотріби?!

Чого нам іще треба? Послухайте-ж і ви, законодавці, багаті, властителі.

Нам потреба не тільки рівності, написаної в книзі про права людини й горожанина; ми домагаємося, щоби вона існувала серед нас, під дахами наших домів.

Ми домагаємося більше піднеслих і більше справедливих порядків: ми змагаємося до загального добра або до загальності всіх дібр.

Земля не належить до нікого. Ми домагаємося спількового вживання плодів землі: її плоди належать до всіх.

Ми заявляємо, що не можемо довше миритися з тим, щоби величезна більшість людей працювала в поті свого чола на те, аби витворювати всякі розкоші для зникаючої меншости.

Геть з обурюючими різницями поміж багатими й убогими, поміж сильними й слабими, поміж панами й слугами, поміж правлячими й правленими!

Вибила година рішучих заходів. Лихо розрослося до крайніх границь. Воно наповняє цілий світ. Порядок мусить бути привернений. Настала пора оснувати республіку рівних, — сей гостинний дім, якого ворота відчинені широко для цілої людськості. Настали дні загального відродження.

Французський народі! Відчини свої очі й своє серце, щоби добити ся повного свого щастя. Проголоси разом з нами республіку рівних!»

Одначе сей гарячий поклик до справдешньої свободи, до справдешньої рівності й братерства

остав ся голосом вопіючого в пустині. Він і по нинішній день все ще дожидає відповіді...

Таким чином, французський народ, що підняв був стяг боротьби в ім'я свободи, рівності й братерства, не осягнув своєї бажаної мети. Нема сумніву, що революція поліпшила його положення. Однак вона не дала йому ні правдивої свободи, ні рівності, ні братерства. Проголошені тоді »права людини й горожанина« в цілості в житті не ввійшли — вони стали ся добром забезпеченої меншості, бо більшість населення, через свою незабезпеченість, свою темноту та свою слабкість, не могла ними покористувати ся. Се велика наука для інших народів, а в тім числі і для народів Росії. Забувати на неї не можна. І не можна, значить ся, повторяти помилки Французів.

Ось чому я й поставив на початку сього розділу питання: чи можна думати, що саме тільки народоправство, без глибоких перемін в господарським життю народа, зможе покласти край панованню чиновників і багачів? Відповідь на се після всього висше сказаного, ясна. Вона звучить як слідує:

Воно так, народоправство, — се найліпша форма державних (політичних*) порядків, і найрозумніша, і найсправедливіша, бо тільки при народоправстві можна добити ся до того, щоби всякий закон виходив з волі народа, тільки при народоправстві можливі всі ті вольности (права,

*) Від старогрецького слова „політейя“, що й значить „державна“.

свободи), які дорогі для кожної людини, для кожного горожанина.

Так, народоправство — се гарячо пожадана будучність для цілого робочого народа, і тому треба змагати до нього з усіх сил, треба здобути його за всяку ціну упертою, самовідреченою боротьбою.

Одначе, ведучи боротьбу за народоправство, треба ділати розважно, щоби не опинити ся в таким самім положенню, в яким опинив ся французський народ незабаром після Великої Революції.

А розвага каже нам памятати тут про одно: не треба ніколи забувати, що народоправство, само зі себе, повної волі з собою не принесе; не треба забувати того, що говорили ще ті Французи з часів Великої Революції, що називали себе «рівними»; не треба, заводячи нові державні (політичні) порядки, оставляти без переміни сьогочасних господарських порядків. Ні, сі порядки треба зовсім усунути, а як що не настала ще пора знести їх аж до самих основ, то треба робити в них виломи там, де тільки можна. І тільки при таких пробиванню виломів в сьогочасних господарських порядках увійдуть поволи в життя ті свободи, які приносить робочому народови народоправство. Мало ще сказати: свобода сумління й слова, свобода зборів, союзів й страйків, нетикальність особи, право видавати закони та управляти суспільними й державними справами, право противити ся гнітови. Се ще не все, далеко не все. До тих »прав людини й горожанина« необхідно ще додати два нові права: право на

працю і право на землю — себ-то право мати завсїди працю, яка давала би засоби, конечні до забезпеченого, вільного від щоденної жури життя, і право користувати ся всюди безплатно землею, яке прислугує кожному, хто хоче жити з неї власною працею. Тоді й усї інші права наберуть належного значіння й потрібної сили. Право на працю й право на землю пробють величезний вилім в сьогочаснім укладі господарського життя і тим самим утрівалють народоправство. А утріваливши його, вони розкриють широкий шлях до повного визволення робочого народа зпід власти не тільки бюрократії (чиновництва), але й буржуазії (капіталістів) — розкриють шлях і доведуть, вкінци, до соціалізму, себ-то до таких порядків, при яких не буде подїлу людей на вбогих і багатих, працівників і дармоїдів, робітників і роботодавців, наймитів і хазяїнів, і при яких усе те, що робочий народ своїми руками витворить, стане його загальним, неоспоримим добром.

Народоправство і соціалізм — хай яскравою провідною зорею палають вони завсїди перед вами!

Хай сіяють вони ясним полум'ям над томлячим, важким, тернистим шляхом, що веде до царства правди та свободи.

Хто піде за такою провідною зорею, той не заблудить ніколи...

Вийшли з друку такі книжки:

- М. ДРАГОМАНІВ — Чудацькі думки про українську національну справу.
- М. ДРАГОМАНІВ — Листи на наддніпрянську Україну.
- М. ЗАЛІЗНЯК — Самостійна Україна — несоціалістичне гасло?
- М. ЗАЛІЗНЯК — Українці, Росія й війна.
- М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Українська Галичина окремий коронний край!
- М. МИХАЙЛЕНКО — Національне питанє в Росії й війна.
- М. МИХАЙЛЕНКО — Росія й Україна.
- М. МИХАЙЛЕНКО — «Визвольні маніфести» російського уряду в теперішній війні.
- Ю. РУЧКА — Російські соціалісти й теперішня війна.
-
- М. БОРИСОВ — Соціалізм і проблема національної автономії.
- Х. ЖИТЛОВСЬКИЙ — Соціалізм і національне питанє.
- К. КАВТСЬКИЙ — Національність й інтернаціональність.

К. КАВТСЬКИЙ — Національна держава, імперіялістична держава й союз держав. Переклад з німецького з додатком: Д. СМЕТАНКА — Соціалізм, завойовницька політика, патріотизм і націоналізм.

Л. КУЛЬЧИЦЬКИЙ — Федералізм і соціалістична політика.

К. ЛЯИТНЕР — Імперіялізм московського народу.

В. ЛІБКНЕХТ — Чи Європа має скозачіти?

Е. ПЕРНЕРСТОРФЕР — Про новітній націоналізм.

К. РЕННЕР — Національна справа, інтернаціоналізм, імперіялізм і соціалізм.

К. РЕННЕР — Нація, як правна ідея й інтернаціонал.

К. РЕННЕР — Проблеми сходу.

Н. АНДРЕЄВ — Початки релігії.

А. БАХ — Економічні нариси.

А. БАХ — Цар — Голод.

Боротьба за землю і волю в Росії.

Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Як мужик став довжником у всіх.

Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Казка про несправедного царя.

Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Казка про салдатську душу.

М. ДРАГОМАНІВ — Віра і громадські справи.

М. ДРАГОМАНІВ — Рай і поступ.

М. ДРАГОМАНІВ — Оповідання про заздрих богів.

С. ДІКШТАЙН — Хто з чого живе?

- ДИКИЙ — Які мають бути земельні порядки в Росії?
ДИКИЙ — Самодержавство й народоправство.
Ф. ЛЯССАЛЬ — Програма робітників.
Ф. ЛЯССАЛЬ — Про суть конституції.
О. НАЗРУК — Що се є: суспільні класи, боротьба клас, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація.
В. РЮМИНСЬКИЙ — Повстанє селян в Англії.
Чи є тепер панщина?
В. ШВАЧКА — Чому позичали віру?

В німецькій мові вийшли:

- G. RUCZKA — Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.
G. RUCZKA — Die französischen Sozialisten und der Krieg.

В „Політичний Бібліотеці“ вийшли:

- Л. ВАСИЛЕНКО — Світова війна.
М. ДРАГОМАНІВ — Старі хартії вільности.
Ж. ЖОРЕС — Батьківщина і робітництво.
М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Українське національне питання в творах М. Драгоманова. З нарисом про жите й діяльність М. Драгоманова.
М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Утворенне українського коронного краю в Австрії.
О. НАЗРУК — Як називаєть ся наш рідний край і нарід?

60к) 1153 (1986) РЛ 1618

ІВАН ПЕТРОВИЧ — Галичина підчас російської окупації.

С. ТОМАШІВСЬКИЙ: Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни.

Друкують ся або готують ся до друку:

Національна справа й Партія Соціалістів-Революціонерів.

Галичина й її національне значінє для України.

Е. БЕРНШТАЙН — Інтернаціонал робітничої класи й європейська війна.

І. СОКИРА — Хай Європа козачіє!

М. ДРАГОМАНІВ — Про неволю віри.

М. ДРАГОМАНІВ — Швайцарська республіка.

Е. ВАНДЕРВЕЛЬД — Ідеалізм в марксизмі.

Л. ШИШКО — Оповідання з московської історії.
Частини I—III.

Л. ШИШКО — Робочий нарід і державний лад.

Національна справа в Росії й як її поладити.

Як бороти ся за землю і волю.

Що таке свобода й як її добувати.

Панщина й її упадок в західній Європі.

Французька армія під час великої революції.

Славетні дні турецького війська.

оп/1618

Дикий

Самодержавство